

- Kənd təsərrüfatının təkcə iqtisadiyyatın sahələrindən biri kimi deyil, həm də cəmiyyətə sosial-iqtisadi həyatının əsas sahələrindən biri və bununla əlaqədar olaraq dövlət siyasətinin başlıca obyektini kimi inkişaf etdirilməsi qayğısına qalınması;

- Kənd təsərrüfatının və ərzaq bazarlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi üçün dövlət tərəfindən tənzimləmə vasitələrinin tətbiq edilməsi. Çünki kənd təsərrüfatında istehsalın nəticələri xeyli dərəcədə bundan asılıdır;

- Kəndlilərin mənafeyinin müdafiəsində duran və

icra hakimiyyətləri ilə tərəfdaşlıq edən sahə assosiasiyası və ittifaqlarına xüsusi əhəmiyyət verilməsi. Bu məqsədlə ölkələrin əksəriyyətində aqrar siyasət üzrə xüsusi şura yaradılır və o düzgün iqtisadi siyasət yeridilməsi üçün məsuliyyət daşıyır;

- Dövlətin aqrar siyasəti kənd təsərrüfatında nəzərə çarpan nöqsanların aradan qaldırılmasına, ixrac əhəmiyyətli sahələrin daha sürətlə inkişaf etdirilməsinə, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına və nəticə etibarilə istehsalın bu sahəsinin vəziyyətini səciyyələndirən göstəricilərin yaxşılaşdırılmasına yönəldilməlidir.

- 1 Ölkəmizdə milli hesabatlılıq sistemində keçilməsi ilə əlaqədar olaraq hazırda bu göstərici digər ölkələrdə olduğu kimi rəsmi statistika orqanları tərəfindən hesablanır və "statistik məcmuələr"də öz əksini tapır. Əvvəlki dövrlər üzrə isə ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi və ya hər nəfərə düşən həcmi göstəricisindən istifadə edilməsi daha münasibdir.
- 2 Məqalədəki göstəricilər Azərbaycan manatının denaminasiyasına qədər olan AZM-lə verilmişdir.
- 3 N.A.Xəlilov. Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və modernləşdirmə şəraiti. Bakı. 2005, s.32
- 4 Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı. "Səda" nəşriyyatı, 2004, s.334

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Ərzaq təhlükəsizliyi üzrə informasiya sistemi. Təxıl istehsalı və istifadəsinə dair bir-birlik müayinənin yekunları. Bakı, 2001. 2. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistika məcmuəsi. Bakı, 2004. 3. Латинская Америка в мировой экономике. М., 1996. 4. İslam İbrahimov. Aqrar islahatın təşkilatı - iqtisadi mexanizmi. Bakı, 1998. 5. Rəqabətə davamlı kənd təsərrüfatının müasir problemləri. Bakı, 2003. 6. N.A.Xəlilov. Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və modernləşdirmə şəraiti. Bakı, 2005.

UOT 631.363

MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ YEM SEXİNİN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİK HÜDUDUNA GÖRƏ ƏSASLANDIRILMASI

A.S.HÜSEYN, aspirant
Azərbaycan ET "Aqromexanika" İnstitutu

Ölkə heyvandarlığı təcrübəsi inandırıcı şəkildə sübuta yetirmişdir ki, bu mürəkkəb sahənin inkişafını formalaşdıran başlıca faktor yemləmənin düzgün təşkilindən ibarətdir. Sürdülük heyvandarlığı üzrə məlumatların təhlili göstərir ki, inəklərin məhsuldarlığı nəinki indi, hətta perspektivdə belə 53...66% yemləmədən, 15...32% cinsi yaxşılaşdırmaqdan və 15...19% texnologiyaya, iqtisadi və təşkilati faktorlardan asılı olacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yemləmə sahəsində müasir zootexnika elmi böyük nailiyyətlərə malik olmuşdur. Əsas məsələ, həmin nailiyyətlərdən düzgün istifadə edilməsi, onların təcrübədə həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün bir sıra texniki-iqtisadi, təşkilati üsulların qiymətləndirilməsi və tətbiq edilməsindən ibarətdir. Müasir heyvandar öz təsərrüfatında yalnız yüksək məhsuldar cinsləri saxlamağa, yüksək məhsuldarlığa və rentabelliyyətə nail olmağa çalışır.

Məhz bu baxımdan da məhsuldar cinslərin zootexnik tələblərə uyğun yemləmə və xidmətinin təşkili zamanı yüksək nəticələrin əldə edilməsi sübuta yetirilmişdir. Yemləməyə aid tələbləri ümumiləşdirdikdə iki cəhət xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Bunlar tamrasiyonalı yemlərin olması və yemləmənin vaxtında yerinə yetirilməsidir. Burada ikinci məsələ məhz birinci məsələnin vaxtında və keyfiyyətli şəkildə həyata keçirilməsindən asılı olur. Bu isə yemlərin xüsusi texnologiyaya əsasən hazırlanmasını, yem resurslarının səmərəli şəkildə istifadə olunmasını vacib edir. İndiyənə kimi işlənib hazırlanmış və tətbiq edilmiş nümunəvi yem sexi layihələri məhz bu tələblərə əsaslanmışdır. Hazırkı şəraitdə kiçik heyvandarlıq təsərrüfatlarının yem sexi xidmətindən istifadə edə bilməməsi, mövcud sexlərin isə məqsədyönlü fəaliyyət göstərməməsi sahənin inkişafını tormozlaşdıran amillərdəndir.

Həyat ehtiyacları, mövcud sexlərin bərpası, yenilərinin yaradılaraq mərkəzləşmiş şəkildə fermer kəndli təsərrüfatlarına xidmət göstərən müəssisəyə çevrilməsi hallarını ortaya çıxarmışdır. Məsələnin aktuallığı, Respublikanın Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramında "Aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsini sürətləndirmək, bunun üçün regionlarda fermerlərə və digər kənd təsərrüfatı işçilərinə kömək məqsədi ilə müxtəlif servis mərkəzləri" 1 yaratmaq, zəruri tədbirlər həyata keçirmək şəklində öz əksini tapmışdır. Bununla belə yeni şərtlər daxilində mərkəzləşdirilmiş yem sexlərinin yaradılması, konstruktiv texnologiyaya cəhətdən tətbiq edilməsi və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmasına böyük ehtiyac vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yaradılmaqda olan bu cür yem sexlərinin səmərəliliyi sex üçün seçilmiş maşın və avadanlıqlar dəstindən, texnoloji əməliyyatların etibarlılığı və keyfiyyətindən, texnoloji xəttin yüklənmə intensivliyindən, ildə işləmə müddətindən, yemlərin hazırlanma üsulundan, avadanlıqların texniki xidmət və təmirinin təşkilindən asılı olur. Səmərəliliyi müəyyən etmənin mövcud üsulları 2 real istismar şəraitinin qiymətləndirilməsinə əsaslanırlar. Ancaq yeni şərtlər üçün hər hansı yem hazırlama variantı və ümumilikdə sexin səmərəliliyinin əsaslandırılmasında məqsəd həmçinin işin yaxşılaşdırılması yollarının axtarılmasına yönəlməlidir.

Məlumdur ki, hər hansı istehsal o vaxt səmərəli olur ki, son məhsulun alınması ilə əlaqəli xərclər, məhsulun realizə edilməsi zamanı özünü doğrultmuş olsun. Yem sexi üçün bunu aşağıdakı kimi istifadə etmək olar.

$$S_T \geq G, \quad (1)$$

burada S_T - yem hazırlanmasının illik texnoloji səmərəsi, man; G - yem hazırlanması ilə əlaqəli illik gətirilmiş xərclər, man.

$$\text{İllik texnoloji səmərə} \\ S_T = bx, \quad (2)$$

burada b - yem sexinin 1 saat işi ərzində əldə edilən texnoloji səmərə, man; x - yem sexinin işləmə müddəti, saat/il

$$\text{İllik gətirilmiş xərclər} \\ G = a + cx, \quad (3)$$

burada a - gətirilmiş xərclərin sabit toplananı. Buraya maşının və binanın amortizasiya ayırmaları, maşına və binaya sərmayə qoyulmasının normativ səmərəliliyi daxildir, man; c - gətirilmiş xərclərin dəyişən toplananı. Buraya yem sexinin 1 saatlıq işi üçün texniki xidmət və cari təmirə, elektrik enerjisinə, yanacağa, əmək və material sərfinə çəkilən xərclər daxildir, man.

Texnoloji səmərə və gətirilmiş xərclərin əlaqəsini ifadə edən düsturu (1), (2) və (3) bərabərliklərini nəzərə alaraq yem sexinin iqtisadi səmərəlilik həddlərini (x_{II}) müəyyən etmək mümkündür. Bu göstərici istehsal xərclərinin özünü ödəməsi üçün yem sexinin ildə neçə saat işləməsinin vacib olduğunu ifadə edir

$$x_{II} = \frac{a}{b-c} \quad (4)$$

Yem sexində tamrasyonlu yem qarışığının hazırlanma texnologiyasında texniki vasitələrin konstruksiyasında sadələşmə aparmaqla müxtəlif sərmayə tələb edən yem sexləri variantları mümkündür. Bunların hansının səmərəli olmasını müəyyən etmək üçün aşağıdakı səmərəlilik əmsalından istifadə etmək olar

$$\zeta = \frac{x_I}{x_{II}}, \quad (5)$$

burada x_I - yem sexinin il boyu faktiki işləmə müddəti, saat/il;

Əgər $\zeta < 1$ alınarsa, o zaman yem sexi ziyanla işləy-

əcəkdir. Bu ziyanı aşağıdakı kimi hesablamaq olar

$$Z = (b-c)(x_{II} - x_I) \quad (6)$$

$\zeta < 1$ olduqda illik gətirilmiş xərclər texnoloji səmərə ilə özünü doğruldacaqdır. Əgər $\zeta < 1$ olarsa o zaman sexin gəliri aşağıdakı kimi hesablanı bilər

$$\Psi = (b-c)(x_I - x_{II}) \quad (7)$$

Yem sexlərinin nümunəvi layihələrinə görə qaramal üçün yem rasionuna 5 müxtəlif yem növü (həcmli qaba yemlər - quru ot, küləş, toxuması çox olan şirəli yemlər - senaj, silos, karbohidratlı yemlər - kökümeyvə, lillər, melassa, şərab mayası; qüvvəli yemlər - dənliyə, kombinə edilmiş yem, kəpək, jmix, şrot; mineral əlavələr - xörək duzu, makro mikroelementlər) verilməsi nəzərdə tutulur. Bu yemin qidalılığının 10% artmasına 3 səbəb olur.

Hesab edək ki, yem qarışığının tam dəyərliliyinə qarışdırılan yemlərin təsiri eynidir. O zaman iki növ yemdən hazırlanmış qarışığın qidalılığı -25%, üç növ yemdən hazırlanan yem qarışığının qidalılığı - 5%, dörd növdən alınan - 7,5 % və beş növdən hazırlanmış yemin qidalılığı -10% olacaqdır. Ucuz yem olan küləşin yem xırdalayıcısında xırdalayaraq yem qarışığında istifadə edilməsi onun heyvanlar tərəfindən yeyilməsini 2...2,5 dəfə artırır. Bu zaman səmərəlilik həm də bahalı yemləri ucuz yemlərlə əvəz edə bilmək imkanına görə olur.

Bütün bunlar yem hazırlama xəttinin texnoloji səmərəyə görə təkmilləşdirilməsinə əsas yaradır.

Yem hazırlanma xəttinin təkmilləşdirilməsi variantının mərkəzləşdirilmiş yem sexi şəklində fermerlərə xidmət göstərəcəyini nəzərə almaqla onun hər yem komponentindən istifadə və xidmət göstərəcək mal-qara miqdarını tapmaq lazım gəlir. Bunu yem sexinin səmərəlilik həddinə görə yerinə yetirmək düzgün nəticə verə bilər.

Yem hazırlanması üçün gətirilmiş xərclərin toplananlarını (sabit və dəyişən olanları) (3) tənliyindən istifadə edərək müəyyən etmək olar.

$$\text{Sabit toplanan} \\ a = A_m + A_b + 0,15 K, \quad (8)$$

burada A_m - maşın və avadanlığın amortizasiya xərcləri, man; A_b - binanın amortizasiya xərci, man; 0,15 - sərmayə qoyuluşunun səmərəlilik əmsalı; K - maşın, avadanlıq və bina üçün tələb olunan sərmayə qoyuluşu, man.

$$\text{Dəyişən toplanan 1 saatlıq işə görə hesablanır} \\ C = R + J + \Theta + F, \quad (9)$$

burada R - maşın və avadanlıqlara cari təmir və texniki xidmət xərcləri, man/saat; J - elektrik enerjisi və yanacaq sərfinə xərclər, man/saat; Θ - əmək haqqı xərcləri, man/saat; F - əlavə materiala (mineral əlavələr) çəkilən xərclər, man/saat.

Maşın və avadanlıqlara cari təmir və texniki xidmət xərclərini aşağıdakı kimi hesablamaq olar.

$$R = \frac{\sum_{i=1}^n B_i r_i}{100 T_i} \quad (10)$$

burada α - yem sexində istifadə olunan maşın markalarının sayı; B_i - maşının balans qiyməti, man; r_i - i - markada maşın üçün cari təmirə və texniki xidmətə normativ ayırmaları, %; T_i - i -markalı maşının illik yüklənməsi, yem sexi maşınları üçün $T_i=840$ saat qəbul edilir.

Yem sexinin səmərəli istifadə üzrə nəzarəti sadələşdirmək üçün iqtisadi səmərəlilik həddündə (x_{il}) hər komponent üzrə istifadə miqdarını müəyyən etmək olar

$$Y_k = d_i W_r x_{il}, \quad (11)$$

burada d_i - yem qarışığında i - komponentinin kütlə payı, kq; W_r - yem hazırlama xəttinin faktiki məh-

suldarlığı, kq/saat.

İqtisadi səmərəlilik həddündən (x_{il}) istifadə edərək həmçinin yem sexinin əhatə dairəsini, başqa sözlə xidmət edəcəyi, heyvanların minimal baş sayını aşağıdakı kimi hesablamaq olar

$$m_{\min} = \frac{W_r x_{il} \cdot 100}{\sum_{i=1}^n M_i D_n}, \quad (12)$$

burada - M_i - 1 başa rasionda i -yem komponentinin tələb olunan kütləsi, kq; D_n - il ərzində yem sexinin planlaşdırılmış işləmə müddəti, gün/il.

Təqdim olunmuş hesabat üsulu mərkəzləşdirilmiş yem sexi və yem hazırlama xəttinin səmərəlilik həddünə görə əsaslandırılmasına imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Regionların Sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı - Respublika qəzeti, 14 fevral 2005. 2. Земсков В.И. Эксплуатация и техническое обслуживание оборудования кормоцехов. - М.: Россельхоз издат, 1982. 3. Девяткин А.И. Рациональное использование кормов. - М.: Росагропромиздат, 1990, -256 с.

ФОРМИРОВАНИЯ ПОДСИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РЕСУРСАМИ

С.Б. НАЗАРАЛИЕВ, диссертант
АзНИИЭ и ОСХ

Как показывают результаты исследования, функционирование системы управления материально-техническими факторами сельского хозяйства обусловлено наличием общих и специфических черт взаимодействия в интересах оптимального сочетания трудовых ресурсов со всеми средствами производства. По нашему мнению, наиболее существенное в общих чертах этого взаимодействия заключено в качественном совершенствовании, с одной стороны, мобилизационной роли государства; с другой - в рациональном сочетании централизованного управления и развития инициативы на местах.

В то время важно подчеркнуть, что совершенствование организационной структуры управления материально-техническим снабжением было и остается неразрывно связано с рациональным использованием всех видов материальных ресурсов. В этом отношении в масштабах страны и ее отдельных регионов ставятся конкретные цели и задачи, достижение которых обеспечивается через новые структуры, формы и инструменты инженерно-технического и производственного обслуживания основных сельхозпроизводителей.

В условиях планового хозяйствования районные (межрайонные) производственные объединения осуществляли управление производственно-техническим обеспечением сельского хозяйства в централизованном порядке, с учетом интересов объединения в

целом и его производственных звеньев, а также непосредственных сельхозтоваропроизводителей в условиях обеспечения бесперебойного снабжения их материально-техническими средствами производственного назначения.

В условиях планового хозяйства вся система материально-технического снабжения выступала в роли посредника между промышленностью и сельским хозяйством. В соответствии с возложенными задачами управленческие структуры районных (межрайонных) производственных объединений непосредственно обеспечивали организацию материально-технического снабжения сельского хозяйства. Сочетая отраслевое управление с территориальным, они добивались усиления связей на уровне гарантированного снабжения сельского хозяйства материально-техническими средствами производственного назначения, содействовали одновременному формированию единой инженерно-технической службы на селе.

Совершенствование при этом структур управления развитием производственных подразделений объединений определялось ростом технического уровня и организации производства, его эффективности и качества выпускаемой продукции, выполняемых работ (оказываемых услуг), что объективно предопределяло ускорение внедрения достижений науки, техники и технологий, а также передового опыта. Тем самым усиливалось значение таких прогрессив-